

XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA O'ZBEKISTON ARXITEKTURASI

Ro'ziboboyev Azizbek Azamat o'g'li

Termiz davlat muhandislik va
agrotexnologiyalar universiteti assistenti

E-mail: azizbekroziboboyev@gmail.com, +998991736351

Jumaqulov Nuriddin Yusufovich

Termiz davlat muhandislik va
agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX-asr oxiri XX-asr boshlarida O'zbekiston arxitekturasining bosqichma bosqich rivojlanishi, keng batafsil tushuntirilgan. Dunyoda inson qo'li bilan yaratilgan va necha ming yillardan beri saqlanib, o'z jozibasini yo'qotmay kelgan tarixiy obidalar ko'plab uchraydi. Vatanimiz hududida ham o'tmishdan sado beruvchi ko'plab tarixiy obidalar yetib kelgan. Ushbu maqolada yurtimiz o'tmishini, madaniyatini, xalqimiz ong va shuurining yorqin aksi hisoblangan tarixiy yodgorliklarimiz haqida xabar beradi.

Kalit so'zlar

O'zbekiston arxitekturası, arxitektura, me'morchilik, O'rta Osiyo me'morchiligi, Chorbog', madaniyat, kommunikatsiya tizimi, honliklar, saroylar mustamlaka, taraqqiyot, Sharq Uyg'onish davri.

**ARCHITECTURE OF UZBEKISTAN AT THE END OF THE XIX
CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY**

Roziboboyev is the son of Azizbek Azamat

Assistant Professor of Termiz State University of Engineering and Agricultural Technologies

E-mail: azizbekroziboboyev@gmail.com, +998991736351

Jumakulov Nuriddin Yusufovich

Student of Termiz State University of Engineering and Agricultural Technologies

Abstract

In this article, the step-by-step development of the architecture of Uzbekistan from the end of the XIX century to the beginning of the XX century is explained in great detail. In the world, there are many historical monuments that have been created by human hands and have been preserved for thousands of years and have not lost their charm. Many historical monuments echoing from the past have arrived in the territory of our country. This article informs about our country's past, culture, historical monuments that are a bright reflection of our people's consciousness.

Keywords

Architecture of Uzbekistan, architecture, architecture, Central Asian architecture, Charbog, culture, communication system, khans, palaces, colonialism, development, Eastern Renaissance.

АРХИТЕКТУРА УЗБЕКИСТАНА КОНЦА XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА

Розибобоев — сын Азизбека Азамата.

Доцент Термезского государственного университета инженерии и агротехнологий

Электронная почта: azizbekroziboboev@gmail.com, +998991736351

Жумакулов Нуриддин Юсуфович

Студент Термезского государственного университета инженерии и агротехнологий

Абстрактный

В этой статье очень подробно объясняется поэтапное развитие архитектуры Узбекистана с конца XIX до начала XX века. В мире существует множество исторических памятников, созданных руками человека, сохранившихся на протяжении тысячелетий и не потерявших своего очарования. На территорию нашей страны прибыло множество исторических памятников, отсылающих к прошлому. В данной статье рассказывается о прошлом нашей страны, культуре, исторических памятниках, которые являются ярким отражением сознания нашего народа.

Ключевые слова

Архитектура Узбекистана, архитектура, архитектура, среднеазиатская архитектура, Чарбог, культура, система связи, ханы, дворцы, колониализм, развитие, Восточное Возрождение.

O'zbekiston arxitekturasi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ko'pchilik mamlakat boshidan kechirgan o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar, texnik taraqqiyot, demografik tebranishlar va madaniy o'zgarishlarga qaramay, O'zbekiston arxitekturasi diqqatga sazovor deb hisoblaydi.

Milliy merosning rivojlanishi, odatda, o'zining boy o'tmishiga ega bo'lgan tarixiy uslublardan birining rivojlanishi sifatida qaraladi. XIX-XX asrlarning ikkinchi yarmidagi Turkiston shahar va qishloqlarining turmush tarzi tubdan o'zgardi.

Yangi shaharsozlik tamoyillari, yangi ansambl va blok ichidagi yechimlar, yangi turdagi jamoat, turar - joy, sanoat va boshqa binolar paydo bo'ldi, ular uchun ilgari prototiplar mavjud emas edi. Shahar tuzilishi, kommunikatsiya tizimi, suv

ta'minoti, sug'orish, sanitariya, quyoshdan himoya qilish va shahar hayoti bilan bog'liq barcha narsalar me'morchilik uchun shunday muammolarni keltirib chiqaradiki, milliy uslubni ifodalash masalasi sof badiiy bo'lib qolmaydi.

O'rta Osiyo me'morchiligida mustamlakachilik tuzumi o'rnatilgandan keyin muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Diniy binolar, muhtasham karvonsaroylar, masjidlar, madrasalar va maqbaralar qurilishi yo'qoladi. O'rta asrlarda bo'lsa O'rta Osiyo hukmdorlari, ruhoniylarning hamdardligi va qo'llab-quvvatlashini qozonishga harakat qilishdi va o'zlari haqida xotira qoldirib, ulug'vor qabrlar va sobori masjidlar qurilgan, keyinchalik esa bunday sarmoya minimal bo'lib qoldi [1]. Darhaqiqat, mamlakatning Surxondaryo, Toshkent, Samarqand, Farg'ona va Navoiy viloyatlarida tosh va bronza davri yodgorliklari qoldiqlari topilgan[1].

O'rta asrlarda o'zbek me'morchiligi 11 000 kilometr (7000 milya) Buyuk ipak yo'lining Markaziy bo'g'ini bo'lgani uchun gullab-yashnagan[2]. XIV asrdan XVI asrgacha Temuriylar davri me'morchiligi, shuningdek, XVI asrda Shayboniylar davri me'morchiligi Islom me'morchiligi rivojiga katta hissa qo'shgan[3]. XXI asrda o'zbek me'morchiligi an'anaviy dizayn va zamonaviy innovatsiyalar muvozanati bilan ajralib turadi.

Hozirgi O'zbekiston hududini o'z ichiga olgan O'rta Osiyo XIX asrning ikkinchi yarmida mustamlaka sifatida Turkiston generalgubematorligi bo'lib, podsho Rossiyasi tarkibiga kiritilgan edi. XX asr O'zbekiston arxitekturasini turmushining barcha sohalarida sodir

bo'lgan chuqur o'zgarislilari va tarixiy yevrilishlar asnosida sodir bo'ldi. Bu qattiq mehnat va kurash yillari edi hamda ular yangi davr arxitekturasini tiklanishi va rivojlanishiga bevosita va jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Shaharlar, binolar va inshootlarning tahliliga, mustamlaka davr arxitekturasining yetuk arxitektorlari ijodiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar mavjud.

Bular G. Chabrov, V. Voronina, K. Babiyevskiy va T. Qodirova, Sh. Asqarov, A. Ziyoyev va boshqalarning ilmiy ishlaridir. V. Nilsenning «У истоков современной градостроительства Узбекистана (XIX — нач. XX вв)» kitobida butun mintaqa shaharlarining rivojlanish davri daliliy ashyolar va adabiy manbalar asosida yoritib berilgan. Ushbu davr bo'yicha M. Yusupovning «Полвека трансформации архитектуры Узбекистана конца XIX-начало XX вв (на принципе «Новых городов» Ферганской долины конца XIX — начала XX вв.)» nomli tadqiqoti (2005- y.) diqqatga sazovor.

Muallif ko'plab arxiv materiallari asosida XIX asrning oxiri — XX asr boshi Farg'ona vodiysining olti shahri yangi qismlarining shaharsozlik san'ati va arxitekturasini tahlil etadi. Shaharlaming reja ko'rinishidagi suvratlari, turar-joy va jamoat binolari rejalari, aslyatdan olingan rangli fotosuvratlar qiziqish uyg'otadi. Mustamlaka davr arxitekturasini anglash zarur, chunki bu shunday daliliy asos va arxitekturaviy tangzaminki, u O'zbekistonning zamonaviy shaharlari qiyofasida chuqur iz qoldirgan.

Zamonaviy bosqichda shaharlar va ularning markazlarini qayta tiklashda arxitektura rivojlanishining umumiy an'analari bevosita ahamiyat kasb etadi. Rus muhandis va arxitektorlari Farg'ona yo'nalishi, Kogon, Toshkent, Samarqand, Andijon kabi tarixiy shaharlaming yangi qismlarini loyihalashtirganlar. Tarixiy shaharlarning loyihalari izchil rejalashtirish tamoyillariga asoslangan. Xususan, to'g'ri va obod ko'chalar, bog' va hiyobonlari bunyod etilgan, ariqlar o'tkazilgan, yo'llarga tosh to'shalgan.

Bu shaharlaming rejasi markazida, odatda, jamoatchilik maydoni joylashgan. Shaharni obodonlashtirishda ham sezilarli taraqqiyot kuzatilgan. 1860-yillar oxirlarida hozirgi O'zbekiston jumhuriyatining asosiy yerlari bosib olingan bo'lsa, 1992-yilgacha bo'lgan davrda juda ham ko'p imoratlar qurilgan.

Qasr va saroylar me'morchiligining namunalaridan biri Toshkentdagi Nikolay Konstatinovich saroyining mahalliy qasrlarga Yevropa me'morchiligi ta'sirini esa Kogondagi Buxoro amiri qasri, Karmanada vayronalari saqlanib qolgan Charmgar — Chorbog' ziyoratgohi va Buxoro yonidagi Sitorai Mohi Xossa saroylarida ko'rish mumkin. Toshkent, Samarhand, Fargonadagi harbiy yig'ilish binolari, Gubernator inshootlari, turarjoy kvartallari, markaziy ko'chalardagi cherkovlar, magazinlar, madaniy va ma'muriy ahamiyatdagi binolar O'rta Osiyoning an'anaviy me'morchiligi namunalaridan yaqqol ajralib turagan. Taassufki, Yevropa muhandislik ilmi bilan birga kirib kelgan ilg'or qurilish va me'morchilik usullarini o'zlashtirishda bir yoqlamalikka yo'l qo'yilgan.

Yevropadan nimaiki kirib kelsa, barchasi ilg'or va aksincha — mahalliy barcha an'analar zararli, eskirgan, degan noto'g'ri aqida yuzaga kelgan. Natijada bir qator ijobiy me'moriy ilmlar unutilgan. Jumladan, o'rta asrlar me'morchiligimizdagi handasaviy uyg'unlashtirish usullari, naqsh bog'lash san'ati, koshinkorlik, gumbaz, qanoslar bog'lash va shu singari qator an'analar qadrsizlanib, chiqib ketgan. Bugungi kunda qadimiy qadriyatlar qaytadan o'rganilib chiqilmoqda va undan foydalanish choralari qidirilmoqda.

Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklarida XIX asr oxiri - XX asr boshlarida me'morchilikda, turar-joylar arxitekturasida mahalliy uslublar shakllangan. Farg'ona vodiysida hovlilar ishkimli, bo'yama naqshlar bilan bezatilgan mehmonxona va ayvonli qilib qurilgan. Samarqand va Buxoroda hovlilar imorat va paxsa devor bilan o'ralib, bir necha qismlarga bo'lingan, darvoza qarshisida hovuz, chorbog' bo'lishiga ahamiyat berilgan, Xorazmda hovli baland paxsa devor bilan o'ralib, uylar baland qurilgan, ustunlar o'ymakorlik naqshlari bilan bezatilgan.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida me'morchilikda rus rassomlarining ta'siri ham bilingan. Masalan, Sitorai Mohi Xosa saroyida kirish eshigi oldida sher haykallari o'rnatilgan, Farg'ona xona devorlarida tabiat manzaralari ishlangan. Naqqoshlikda qush va hayvonlarning tasvirlari ko'paygan, sur'atkashlik san'ati kirib

kelgan. 1920-1930-yillardagi O‘zbekiston arxitekturası - Tiklanish davri arxitekturası xalq xo‘jaligining rivojlanishidagi qiyinchiliklar va yangi davr (1917- yildan)ning boshlanishi bilan bog‘liq.

Yerga va arxitekturaga nisbatan davlat yakkahokimligining

o‘rnatilishi, qurilishdagi krizis davrlari, yagona ijodiy tushuncha yo‘qligi (1917-1924-yillar) rejalashtirishda ham, shaharlar, turar-joylar va jamoat binolarining ramziy-badiiy yechimidagi yangi izlanishlarda ham arxitekturaviy krizisga va ijodiy qiyinchiliklarga olib keldi.

Bu davrda Toshkentda ham, O‘zbekistonning boshqa shaharlarida ham sanoat va irrigatsiya inshootlari qurildi, qadimgi shaharlarning rivojlanishi hamda yangilarining vujudga kelishi (Chirchiq, Yangiyo‘l) shu bilan uzviy bog‘liq. Xulosa qilib shuni ta’kidlaymizki, o‘zbek me’morchiligining o‘ziga xos xususiyatlari an’anaviy dizayn, original dizaynlar va mikroiqlimga innovatsion yondashuvni birlashtiradi.

Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari Hazrat Imom, Registon, Lyabi Xaus va Ichan-Qal’a kabi ajoyib me’moriy ansamblari bilan mashhur[1]. Shunday qilib, yana bir bor ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyo Rossiya uchun ikkinchi o‘rinda turadi XIX asrning choragi iqtisodiy jihatdan muhimhudud bo‘lib, uni o‘zlashtirgan chor hukumati savdo bozorlarini kengaytirib, yangi bozorlarga ega bo‘lishi mumkin edi xom ashyo manbalari, shuningdek, bu vaqtga kerak hozirgi O‘zbekiston davlat-hududiy tuzilishining asosi edi.

Bu davr san’ati estetik g‘oyalar va badiiylikni, o‘zbek xalqining o‘ziga bo‘lgan intilishlari tarixan shakllangan asr oxiriga kelib to‘liq mustaqillikka erishgan davlatchilikni qadar kuchayib ketishining oldini olish Britaniyaning Markaziy Osiyoga kirib borishi. XIX asr oxiri XX asr boshlari arxitekturası bilan yangisining, o‘rta asr o‘zbek me’morchiligi an’analarini uyg‘unlashtirgan yo‘nalish qurilishning zamonaviy tendentsiyalari, yangi iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar tug‘ilishini ifodalaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22- yanvardagi PF-60-sonli "Yangi O'zbekistonning 2022-2026- yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni.-T., 2022.
2. Vohiov M.M Me'morchilik I-qism Me'morchilik tarixi.
3. Жураев, С., & Сатторов, К. (2023). Расчет Тросовых Висячих Покровов В Пк Лира. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 16, 119-123.
4. Жўраев, С. (2023). АЛИШЕР НАВОЙИ ДАВРИ ИМОРАТЛАРИНИНГ АРХИТЕКТУРАСИ. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(16), 142-146.
5. Turayev, S., & Sanjar, J. (2023). ZILZILA VAQTIDA BINO VA ZAMIN GRUNTLARINING O'ZARO TA'SIRI. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 410-414.
6. Sanjar, J. (2023). DEVELOPMENT OF CULTURE AND ENTERTAINMENT PARKS. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 9, 49-52.
7. Жураев, С., & Тураев, Ш. (2023). ДВУХПОЯСНЫЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНО НАПРЯЖЕННЫЕ СИСТЕМЫ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 3(29), 77-81.
8. Жураев, С., & Сатторов, К. (2023). ТЕРМИНОЛОГИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ВИСЯЧИХ И ВАНТОВЫХ МОСТОВ. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(9), 197-206.
9. Хурсандов, Э. Ў. (2024). ЭГИЛУВЧИ ЭЛЕМЕНТЛАРНИ

**ҲИСОБЛАШ ВА УЛАРНИНГ АФЗАЛЛИКАРИ. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 47(5), 73-76.**

**10. THE CITY OF TERMEZ DURING THE REIGN OF
AMIR TEMUR AND THE TIMURIDS (First name of
Termez) Ro'ziboboyev.A.A shovqindan himoya qilishning chora-tadbirlari
arxitekturaviy tarxiy uslublar**

**11. OLD TERMEZ IN HISTORICAL SOURCES (XIXEARLY XX CENTURIES)
Ro'ziboboyev.A.A**

**12. Akilova K. "O'zbekistonda dizaynning rivojlanish istiqbollari" Toshkent. 2006 y.
(Respublika ilmiy-nazariy anjumani tezislar to'plami).**

**12. UMUM TA'LIM MAKTABLARNING INOVATION TA'LIM TIZIMI
ASOSIDA TASHKILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY TAMOIYILLARI
(O'zbekiston miqyosida arxitekturaviy loyihalash asosida) Ro'ziboboyev.A.A**

**13. Ruziboboyev, A. (2023). REQUIREMENTS AND THEIR SOLUTIONS FOR
THE DESIGN OF UNIVERSITY SCHOOLS. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF
ARTS AND DESIGN, 463-466.**

**14. Bozorqulov, S., Ro'ziboboyev, A., & Nazarov, B. (2024). SHAHARSOZLIKDA
SHOVQINDAN HIMOYA QILISHNING CHORA-TADBIRLARI
ARXITEKTURAVIY TARXIY USLUBLAR. Talqin va tadqiqotlar.**